

УДК [378.091.212:364-43]:173.5-055.71

**ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З СІМ'ЄЮ:
ТРЕНІНГ З ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕХНІК**

Москальова Людмила, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID 0000-0002-9251-6746

E-mail: moskalevalu1@gmail.com

Єр'оміна Лілія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

ORCID 0000-0001-8595-1961

E-mail: fznk04@ukr.net

У матеріалах статті порушено одну з важливих проблем сьогодення, що потребує розв'язання в умовах сучасного мінливого розвитку українського суспільства. В основі зазначеної тематики – якісна професійна підготовка майбутніх соціальних працівників, які будуть здатні до ефективної взаємодії із сім'єю або окремими її членами. Автори наголошують, що використання арт-технік у соціальній роботі з сім'єю є дещо новим напрямом у діяльності фахівців соціальної сфери, наприклад, для профілактики, діагностики та корекції сприйняття їх клієнтів; усвідомлення ними важливості функцій своє сім'ї та формування ціннісного ставлення до здобутків свого роду тощо.

Ключові слова: майбутні соціальні працівники, тренінг, сім'я, функції сім'ї, арт-техніки, колажування, медитативні техніки.

**FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS' READINESS TO WORK
WITH THE FAMILY: TRAINING ON THE USE OF ART TECHNIQUES**

Liudmyla Moskalova, Doctor of Pedagogical Science, Professor, Vice-rector for scientific work, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID 0000-0002-9251-6746

E-mail: moskalevalu1@gmail.com

Liliia Yeromina, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education and Social Work Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID 0000-0001-8595-1961

E-mail: fznk04@ukr.net

The article raises one of today problems, which needs to be solved in the conditions of the modern changing development of the Ukrainian society. The basis of this topic is high-quality professional training of future social workers who will be able to effectively interact with the family or its

individual members. The authors emphasize that the use of art techniques in social work with the family is a new direction in the social professionals activities, for example, to prevent, diagnose and correct the clients' perception; their awareness of the importance of the functions of their family and the formation of a valued attitude to the achievements of their kind, etc. The article also notes that through the use of a variety of pictorial, plastic, musical, metaphorical and other means, social professionals have the opportunity to creatively obtain material for research and assistance in solving family problems.

The main idea of the training developed by the authors is to reveal the essence of art techniques in the activities of a social worker while working with the family. The presented training material is aimed at solving such tasks as to characterize the type of art techniques for the activities of social workers and social educators; to promote the awareness of future social workers of the value of the family and family relationships; to study the influence of gender on the life of all family members. Among the developed exercises are such art techniques as collage, meditation, work with plastic and paper materials, etc.

The presented article emphasizes that art activity in cases of work with families will help to clarify the peculiarities of clients' perception of their own "family portraits", will allow to see the features of "joint activities" of family members and reveal the "world of parent-child relations". The authors take into account that both children and their parents are not often ready to interact with social professionals, feeling ashamed, afraid or just uncomfortable though the process of immersion in the world of creativity and artistic expression is able to implement important for family life therapeutic action and finding ways to solve complex problems.

Keywords: *future social workers, training, family, family functions, art techniques, collage, meditation techniques.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення особливо загострюється стан сучасної української сім'ї, що пов'язано з економічними, соціальними та духовно-моральними аспектами. Використання арт-технік у соціальній роботі з сім'єю є дещо новим напрямом у діяльності фахівців соціальної сфери, наприклад, для профілактики, діагностики та корекції сприйняття їх клієнтів; усвідомлення ними важливості функцій своєї сім'ї та цінності здобутків свого роду тощо. Завдяки використанню різновиду зображувальних, пластичних, музичних, метафоричних та інших засобів у фахівців соціальної сфери є можливість у творчий спосіб отримати основний матеріал для дослідження і надати допомогу у розв'язанні сімейних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про специфіку професійної підготовки майбутніх соціальних працівників зазначено у працях І. Зверєвої, І. Мигович, Л. Романовської, І. Сидорук, І. Шеплякової та ін. Тематику соціальної роботи з сім'єю висвітлено у наукових здобутках Н. Кабусь, Л. Приладишевої, І. Трубавіної та ін., окремі аспекти арт-терапевтичної взаємодії з сім'єю розкрито у публікаціях Л. Полторак [2], Ю. Шевченко [4] та ін.

Формулювання мети статті. Мета пропонованої статті матеріалу полягає у висвітленні розробленого тренінгу з використання арт-технік у роботі з сім'єю, що спрямований для підвищення якості підготовки майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу. Головна ідея розробленого нами тренінгу полягає у розкритті сутності використання арт-технік у діяльності соціального працівника під час роботи з сім'єю. Представлений матеріал тренінгу спрямований на розв'язання таких завдань, як: охарактеризувати різновид арт-технік для діяльності соціальних працівників та соціальних педагогів; сприяти усвідомленню майбутніми соціальними працівниками теми цінності сім'ї та сімейних взаємин; дослідити вплив роду на життєдіяльність усіх членів сім'ї.

Нам імponує думка Л. Полторак з приводу того, що підвищення рівня соціалізації особистості відбувається у процесі пізнання людиною себе [2, с. 184], тому, вважаємо, саме в цьому ключі варто будувати весь процес підготовки майбутніх соціальних працівників, щоб вони також мали навички впроваджувати цю ідею у своїй професійній діяльності.

За правилами побудови, наш тренінг складається із вступної, основної та заключної частин. Традиційними для вступної частини є повідомлення учасникам теми та завдань зустрічі; прийняття правил роботи групи та проведення вправ, що спрямовані на налагодження позитивної атмосфери серед учасників.

Наведемо опис вправи на розігрів «Арт-і функції». Ця вправа має на меті сприяти усвідомленню майбутніми соціальними працівниками важливості конкретної функції сім'ї. Ведучий зачитує таку інформацію:

Шановні учасники тренінгу, ця вправа перевірить розвиненість Вашої уяви. Заплющіть, будь ласка, очі, уявіть, що Ви побачили оголошення, назвіть місце, де саме розміщено текст реклами? Про що це оголошення?

Коли Ви підійшли ближче або нахилилися та збільшили текст реклами, то зрозуміли, що це запрошення на тренінг «Сім'я». Ви вже багато чули про цей цікавий захід, неодноразово шукали можливість бути учасником, але до сьогодні – пошуки були марними. І ось, нарешті, така удача – Вас уже записано до складу учасників.

Будь ласка, зараз розплющіть очі, зверніть увагу на бланк, де є опис функцій сім'ї, які було творчо опрацьовано на уявному Вами тренінгу. Завдання: кожному учасникові потрібно пригадати назви вправ та які саме види арт-технік, на їх думку, було б доречно зазначити в контексті функцій сім'ї. У розробленому нами бланку зазначено такі функції сім'ї:

- виховна (сім'я задовольняє індивідуальні потреби чоловіка та жінки в материнстві та батьківстві, у контактах із дітьми, їх вихованні і можливості реалізувати себе в дітях; забезпечує соціалізацію дітей і підготовку нових членів суспільства);
- господарсько-побутова (сім'я задовольняє матеріальні потреби, що сприяє збереженню соматичного здоров'я, відновленню затрачених у різних видах діяльності фізичних сил);
- емоційна (сім'я задовольняє потребу в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічній захищеності, сприяє збереженню психічного здоров'я, емоційній та особистісній стабільності);
- духовного спілкування (сім'я задовольняє потребу у спільному проведенні дозвілля, сприяє духовному збагаченню й розвитку членів сім'ї);
- первинного соціального контролю.

Після завершення заповнення таблиці учасники мають у колі презентувати свої уявні назви вправ та види арт-технік, що, на їхню думку, будуть доречними для роботи з сім'єю. Підкреслимо, що викладач, виконуючи роль тренера, має звернути увагу на індивідуальність думок здобувачів вищої освіти, їхню креативність у добірці назви вправ та на оригінальність пропозицій щодо арт-технік.

Щодо основної частини, вважаємо доречним розпочати її з медитативної техніки. Найкраще усвідомлення означеної нами проблеми вибудовуватиметься

через практичне опрацювання здобувачами медитативної арт-техніки «Подяка батькам та родині».

Для переходу до наступної вправи, рекомендуємо провести обговорення в колі таких питань:

- З чим асоціюється слово «колаж»?
- Чи створював хтось з учасників колажі, коли це було в останнє?
- Чи дієвим виявився їх колаж?

Працюючи у певних установах, об'єднаннях або закладах освіти, фахівці соціальної сфери, контактуючи із сім'ями, обов'язково проводять індивідуальні та групові зустрічі. Як і для будь-яких соціальних груп, для роботи з сім'ями можна використовувати різні арт-техніки, їх добірка утворюється відповідно до запиту і потреб клієнтів. Завдяки колажуванню можна з'ясувати причини поведінки членів сім'ї, дослідити наявність невинуватених очікувань або й ряд інших проблемних питань. Варто підкреслити й умови, що є важливими для дієвості колажу. Так, наприклад, робити колаж потрібно 1 раз на рік або на 6 місяців; завершена робота має подобатися її автору; добірка ілюстрацій до колажу має тривати упродовж 20–25 хвилин; колаж у завершеному вигляді має бути розміщений у полі зору її автора, адже саме в цьому виявляється його дієвість.

Здобувачам вищої освіти – як майбутнім соціальним працівникам – пропонуємо ознайомитися з різними способами колажування (електронний колаж; вирізання зображень та їх приклеювання у різних проекціях тощо).

Колаж можна створювати у такі способи:

- «Mood board» – дослівний переклад: «як бачить око та бере рука». Для цього виду колажу клієнтам (членам сімей або всій сім'ї) пропонується поділити аркуш формату А-3 вертикально на три частини: минуле, теперішнє та майбутнє. Після добірки зображень клієнти мають розподілити їх за відповідними частинами: минуле, теперішнє, майбутнє (соціальний працівник має врахувати, що верхні зображення – це наше свідоме, а зображення знизу – це несвідоме). Після завершення роботи з колажем соціальний працівник починає бесіду за відкритими питаннями, але провідним у цій роботі є все ж таки слухання;

- колаж балансу – має й іншу назву – «карта бажань» – коли клієнти добирають зображення для розміщення у заздалегідь визначені зони аркуша, наприклад, сім'я, робота, дім, гроші, наставництво, учнівство);

- сфокусований або тематичний колаж має на меті досягнення певних цілей, наприклад, «Яку я хочу роботу» або «Наша щаслива сім'я» тощо;

- мотиваційний колаж покликаний виконувати місію нагадування для підтримки «бойового духу», що є дуже важливим для сімей, які опинилися у кризовій ситуації;

- колаж-самопрезентація – такий спосіб роботи з колажем можна використовувати вже після першої зустрічі соціального працівника з клієнтом або клієнтами. Це вдала можливість пізнання сімей, їхніх бажань та невдоволень тощо. У такому випадку фахівці соціальної сфери мають врахувати три аспекти: загальний вигляд колажу; опис автора; наявність невідповідності між описом та зображеннями;

- колаж-намір – за своєю сутністю це є об'єднання фокусного та мотиваційного колажів. У сімейній арт-терапії це є найкращий варіант для роботи з бажаним майбутнім.

Можна разом із клієнтами проаналізувати розуміння понять «мрія» та «наміри» (що з цих слів означає статичність, а що – активність та рух у визначеному напрямі тощо). Для виготовлення колажу-наміру кожний учасник/ця повинен мати три аркуші формату А-3: перший аркуш – «моє теперішнє», 2 аркуш – «мої кроки до мрії», третій аркуш – «моя мрія».

Усі три аркуші мають містити 7 однакових сфер, наприклад, сімейне дозвілля, сімейний побут, улюблена справа, взаємини у сім'ї тощо. Алгоритм створення колажів такий:

- 1) спочатку беремо аркуш № 1 та добираємо зображення відповідно до кожної із семи сфер – «моє теперішнє»;
- 2) беремо аркуш № 3 – це аркуш, де має бути позначений образ мрій – учасники добирають фото або ілюстрації, що максимально відображають ті стани та ситуації, які б хотіла мати людина, так само, відповідно до 7 визначених сфер;
- 3) відбувається відтворення образу «руху до мрії»; розкладаємо усі аркуші у такому порядку: №1, № 2 та №3 (на цьому етапі аркуш № 2 поки що не має зображень). Отже, саме на цьому аркуші, відповідно до кожної із 7 вказаних клієнтом сфер, треба зазначити можливі шляхи для досягнення цілей («моя мрія»). Після цього фахівець соціальної сфери разом із клієнтом надають повний аналіз теперішньому часу та зазначеним крокам до мрії.

Наступна арт-техніка, яку ми взяли до уваги для формування готовності соціального працівника до роботи з сім'єю, розкрита у вправі «У музейних залах "Сьогодні" і "Майбутнє"». Мета вправи: виробити навички оцінювання об'єктивного стану особистих проблем клієнта та набутти вмінь щодо їх аналізу.

Завдання вправи: проаналізувати проблеми, що на сьогоднішній день є найбільш глобальними для клієнта; представити ці проблеми, оцінивши їх значущість через три роки; проаналізувати, порівнюючи, своє ставлення і бачення проблем, їх значення на сьогодні та через три роки.

Засоби і матеріали: пластилін, гуашеві фарби, білі аркуші паперу формату А-3, кольоровий папір, клей-олівець, фігурні ножиці і фігурні дироколи.

Вправа розрахована на 25–30 хвилин.

Психологічний сенс запропонованої нами вправи зосереджений на забезпеченні учасникам можливості побачити життєві проблеми у більш широкому аспекті, зіставивши їх із власним майбутнім. Крім цього, майбутні соціальні працівники мають привід замислитися з приводу того, яка діяльність для них має найбільший ступінь важливості на цей момент і який ступінь її значущості для власного майбутнього; що, уявний на сьогодні важливий момент можна навіть і не згадати через три роки. Уявний погляд з майбутнього допомагає здобувачам вищої освіти, як майбутнім соціальним працівникам, зрозуміти, які саме досягнення мають дійсну цінність, а що є зовсім безглуздом. А це, у свою чергу, сприятиме якісній організації процесу соціального супроводу сімей у подальшій професійній діяльності.

Представимо опис виконання вправи: майбутнім соціальним працівникам пропонується побути у ролі розробників експонатів для дуже відомого музею, де одне із приміщень називається «Сьогодні». Для цієї зали кожен учасник створює три експонати, які б символізували їх проблемні питання або проблемні ситуації, що на цей момент можуть викликати роздратування, неприємності, турботи, переживання.

Кожен експонат пропонується створити з різних матеріалів: із пластиліну, паперу (кольоровий папір, клей-олівець), фігурних ножиць і дироколи, гуашеві фарб. На створення експонатів даємо час 10 хвилин часу.

Коли роботи готові, пропонуємо учасникам розмістити їх у музейній залі «Сьогодні» і представити їх.

Наступний етап роботи в цій арт-техніці полягає в медитації «Я через три роки»:

Зараз ми зручно розміщуємося. Робимо глибокі три вдихи і три видихи. Уявіть, що з моменту нашої зустрічі минуло три роки, озирніться навколо, придивіться, де Ви перебуваєте, хто є поруч з Вами. Зараз Ви вже стали мудрішими на три роки, що відчуваєте? Яка погода, яка пора року? Що Ви робити, це подобається Вам? З ким спілкуєтеся, які питання обговорюєте? Швидше за все Ви відчуваєте себе задоволеними, на душі у Вас тепло і затишно. Ви будете плани на майбутнє, і ці плани чіткі, точні і обов'язково результативні.

Ви можете згадати ту нашу зустріч, що була три роки тому, той момент, коли створювали свої музейні експонати, що були символами Ваших проблем на той момент.

Пригадайте їх, що змінилося на сьогодні, адже з тих пір пройшло вже три роки, який ступінь важливості або проблемності мають вони тепер, через три роки. Що змінилося, що тепер Вас хвилює чи Ви абсолютно спокійні?

Зробіть три глибоких вдихи і видихи, і повертаємося в аудиторію.

Після закінчення медитації учасникам пропонується поглянути на свої експонати ось тим поглядом, через три роки. Час обов'язково додає свої корективи.

Зараз є привід заповнити експонатами і другу залу нашого музею, що називається «Майбутнє». Упродовж 10 хвилин ми будемо з Вами тим часом і його обставинами, що внесе правки у бачення і стан наших проблем. Після чого ми зробимо екскурсію і до цієї зали, де буде можливість обговорити історії експонатів.

Обговорення: які проблеми є найбільш глобальними з позиції «погляд з майбутнього»; а що ж з експонатів першої зали не отримало права і можливість бути представленими у другій залі, чому? Про що свідчить ситуація, коли розумієш, що через три роки можна і не згадати про те, що сьогодні є причиною занепокоєння? Який висновок зробили учасники після виконання цієї арт-техніки?

Учасникам можна запропонувати прокласти місток у реальне життя. Є ситуація «сьогодні», є ситуація «майбутнє». Які дії у реальному житті допоможуть перейти у цей стан? Що варто зараз зробити або взагалі не робити?

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, ефект від використання арт-технік у діяльності фахівців соціальної сфери та соціальних педагогів полягає у наданні сім'ям або окремим членам відповідних засобів для самовираження та комунікативної діяльності. Арт-діяльність у роботі із сім'ями сприятиме з'ясуванню особливостей сприйняття клієнтами власних «сімейних портретів», дозволить побачити особливості «спільної діяльності» членів сімей та виявити «світ стосунків батьків і дітей» тощо. Звичайно, і діти, і їх батьки часто не готові до взаємодії з фахівцями соціальної сфери, відчуваючи сором, страх або просто дискомфорт, але процес занурення у світ творчості та

художньої експресії здатний реалізувати важливу для сімейного життя терапевтичну дію та здійснити пошук шляхів для розв'язання складних проблемних питань.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у залученні здобувачів освіти «Соціальна робота. Арт-терапія в соціальній сфері» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького до тренінгу та у фасилітації проведення здобувачами тренінгової роботи під час їх практики у центрах та закладах соціального обслуговування населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єршоміна Л. Є. Тренінгова робота з майбутніми фахівцями соціальної сфери. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». К., 2019. Вип. 93. С. 246–256.
2. Полторак Л. Арт-терапевтична методика «Я в соціумі» в діяльності соціальних працівників: можливості та напрями використання. *Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 червня 2020 р. /за заг. ред.: Нагірняка М.Я.. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. С. 184
3. Сидорук І. І. Теорія і методика формування соціальної компетентності майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Луцьк ; Тернопіль, 2021. 699 с.
4. Шевченко Ю. А. Використання методів арт-терапії в соціальній та виховній роботі молоді. *Педагогіка. Современная наука. Новый взгляд* : сборник научных докладов. Ч. 1. 2015. С. 30–32.

REFERENCES

1. Yeromina L. Ye. (2019) Treninhova robota z maibutnimy fakhivtsiamy sotsialnoi sfery. *Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats – Problems of education..* DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity». Kyiv, № 93, 246–256 [in Ukrainian].
2. Poltorak L. (2020) *Art-terapevtychna metodyka «Ja v sotsiumi» v diialnosti sotsialnykh pratsivnykiv: mozhlyvosti ta napriamy vykorystannia. Sotsialna robota: stanovlennia, perspektyvy, rozvytok*: proceedings of the 4th International Conference, Lviv : LDU BZhD, 184 [in Ukrainian].
3. Sydoruk I. I. (2021) Teoriia i metodyka formuvannia sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi fakhovoi pidhotovky. *Doctor's thesis. dys.* Lutsk ; Ternopil, 699 [in Ukrainian].
4. Shevchenko Yu. A. (2015) *Vykorystannia metodiv art-terapii v sotsialnii ta vykhovnii roboti molodi* [The use of art therapy methods in the social and educational work of young people]. *Pedahohyka. Sovremennaia nauka. Novi vzghliad – Pedagogy. Modern science. New look.* Vol. 1., 30–32. [in Ukrainian].